

САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

**V Славистические чтения
памяти
профессора П. А. Дмитриева
и профессора Г. И. Сафронова**

Материалы международной научной конференции
11–13 сентября 2003 г.

Санкт-Петербург
Филологический факультет СПбГУ
2004

С лингвокултуролошког аспекта, унутрашња или права страна овог ветра објашњава се његовом демонском природом: «биће ветра» може бити сам ђаво (у Библији, «кнез овог света који живи у ветру»), виле, цини, ала — биће змијске природе. Телесна деформисаност ових бића означених као «криви» демони, узрок је њиховог специфичног кретања кроз ваздух, по којем и сам ветар добија име (уп. *кривац*, *кривча* и сл.), тј. ветар који *кривуда*, *врлуда*, *ерлуда* или «дува криво», јер се мисли да је демон који њим управља «ћорав». Уп. у српском *врљав*, *ерљав*, *берљав* — «који је кривога ока, разрок, ћорав». На ову особину указао је В. Чајкановић тумачећи назив ветра «ћорава Анђелија»³.

У српском језику клетва «нека га ветар носи» значи исто што и «нека га ђаво носи» или «нека га виле носе». За вилинско биће ветра карактеристично териоморфно обележје су коњска или магарећа копита или козји папци. Занимљиво је да се у бугарском вилинско биће експлицитно не помиње, већ ова његова зооморфна хипостаза, уп. *вјатър го вее на бяла (сљана) кобила* (каже се за неког који се понаша неразумно, неодговорно, лакомислено). Овде треба скренути пажњу на улогу волшебних коња у источнословенском фолклору, као што су *сивый мерин*, *сивка-бурка*, *стракатая кабыла* и сл.⁴; настанак значења фразеологизама у руском — *бред сивой кобылы*, *глуп как сивый мерин*, *врет как сивый мерин*, у белоруком — *трызненне сивой кабылы* и сл. мислимо да се може објаснити демонском природом ових бића; нпр., својство ђавола, Сотоне, или змије јесте да се претварају, лажу, обмањују. Њихова спољашња телесна обележеност знак је њиховог недостатка на интелектуалном и/или моралном плану.

У српској фразеологији «ветар» не мотивише значење позитивних умних способности, које је иначе потврђено у хришћанској црквеној алегорици и средњовековној мистици, где се «дух» (грч. *пнеума*, лат. *spiritus*) као симбол Божје мудрости, пореди с «топлим јужним ветром» или «огњеним ветром».

Примечанија

¹ *Mršević-Radović D.* Les vents courbes et les démons courbes-déformés dans le lexique et la phraséologie serbo-croate // *Cahiers Balkaniques: Publications Langues* ' O. N 16. Paris, 1990. P. 239–253.

² *Idem.* Paremiје: tekstualni okvir za nacionalnu kulturu // *Parémie národů slovanských*, Ostrava, 2003. S. 73–78.

³ *Чајкановић В.* Ћорава Анђелија // *Студије из српске религије и фолклора (1925–1942)*. Београд, 1994. С. 75–82.

⁴ *Коваль У. И.* Чым адгукваецца слова // *Фразеалогія у павер'ях, абрадах и звычях*. Минск, 1994.

ZANATI I ALAT U FRAZELOGIJI HRVATSKOGA JEZIKA (U usporedbi s ruskim)

1. Od davnina ljudima su bile potrebne različite vrste proizvoda. Stoga su se vrlo rano počeli razvijati pojedini zanati koji su zadovoljavali te potrebe. Svaki od njih oblikovao je i manji ili veći broj alatki kao pribor i pomoć pri izradi i obradi različitih predmeta. Neke su od njih bile karakteristične samo za jednu djelatnost dok su druge mogle služiti većem broju različitih vrsta zanata, a pojedine su prešle i u izvanzanatsku upotrebu, pa se i danas upotrebljavaju u kućanstvu za obavljanje sitnijih popravaka ili jednostavnijih poslova (čekić, kliješta itd.). U radu se analiziraju hrvatski frazemi s komponentama koje predstavljaju različite zanate, zanatlije i alat, a rezultati se uspoređuju sa frazeološkom situacijom u ruskom jeziku.

2. U hrvatskom jeziku postoje bliskoznačnice *zanat* (orijentalizam) i *obrt*, čije se značenje samo djelomično poklapa. *Zanat* je izučena proizvodna, prerađivačka ili uslužna djelatnost, odnosno ručna ili strojna proizvodnja uporabnih predmeta od prirodnih ili industrijskih materijala. *Obrt* je pak pojam koji se odnosi na zanatstvo, na zanatsku djelatnost (tu se značenja preklapaju), ali i ima uže značenje zanata kao privatne djelatnosti. Osim ovih osnovnih značenja *zanat* se u govornom jeziku upotrebljava u značenju 'struka, vještina, profesija', odnosno 'umjetnost, znanje, majstorija'. U ruskom jeziku postoji imenica *ремесло* s dvama značenjima koja se podudaraju s već spomenutim značenjima leksema *zanat*.

Riječ *obrt* nije ušla u frazeologiju, dok je *zanat* kao generički pojam, i to u drugom navedenom značenju (profesija općenito) postao sastavnicom frazema *испећи <свој> занат* u značenju 'знати свој посао, бити добро припремљен за кав посао', gdje se uzima u obzir rezultat учења, изобразбе, и frazema *пећи занат* 'припремати се за кав посао, учити за каву струку, стјецати искуства за кав посао', gdje se pak узима у обзир процес учења, изобразбе. Много је примјера у којима се *занат* поистовјећује с различитим професијама: ...*искусни је телевизијски новинар који је новинарски занат испекао у ХИНИ...* (N¹), ...*али још није испекао тренерски занат...* (N), ...*много еко-произвођачи на одређено вријеме на наук примaju извјестан број еко-шегрта, који уз њих раде и пеку занат еко-производње.* (N), *У међувремену је пекала глумачки занат изван загребачких казалишних институција...* (N).

Frazem у којем се *занат* upotrebljava у пренесеном значењу, gdje се семантички талог не повезује директно с производном или прерађивачком дјелатношћу јест *најстарији занат* ('prostitucija'). У руском се језику пак у овом

značenju navedena imenička komponenta zamjenjuje imenicom *профессия*; registrirani su oblici *древняя* (*древнейшая, самая древняя*) *профессия*.

3.1. Zanatlije, koji su izučili pojedine zanate u frazeologiji hrvatskoga jezika nisu baš jako zastupljeni. Potvrđeni su *staklar, kovač*. Treba napomenuti da se *staklar* kao frazemska komponenta samo posredno veže za staklarski zanat. To je frazem *nije ti tata (otac) staklar*, koji dodiruje zanat utoliko što asocira na osnovni proizvod — staklo, a kroz semantički se talog spominje staklarevo dijete. I još nešto — misli se na prozirno staklo, a isključene su sve ostale vrste stakla (u boji itd.), jer se frazem upotrebljava u situaciji u kojoj želimo da se netko odmakne, jer nam smeta da vidimo koji predmet ili prizor. Značenje tog uzvičnog frazema bilo bi 'odmakni se jer mi smetaš da vidim predmet ili prizor iza tebe'. Frazem češće upotrebljavaju djeca u međusobnom kontaktu.

Kovač se u hrvatskom jeziku susreće u prvom redu u posloviци *Svatko je kovač svoje sreće*, koja je bila izvor za frazem *biti kovač svoje sreće*. U ruskom se pak izričaj identičnoga sadržaja *Всяк своего счастья кузнец* spominje u sklopu krilatica (a ponegdje se imenuje i posloviicom). Ona se, prema rimskom povjesničaru Salustiju, pripisuje Apiju Claudiju, rimskom konzulu koji je sastavio zbornik sentencija u stihovima. Dakle, hrvatski i ruski jezik poslužili su se istim izvorom pri čemu je sentencija u hrvatskom prešla u poslovice da bi od nje nastao i frazem (obje se kategorije vrlo aktivno upotrebljavaju), a u ruskom je ostala u statusu krilatice ili poslovice i nije se frazeologizirala.

3.2. Spomenula bih i imenicu *majstor*, koja se u prvotnom značenju odnosila na zanatliju koji je položio majstorski ispit i dobio zvanje majstora, ali se s vremenom počinje vezati samo uz najbolje, uz vrhunske zanatlije. Kasnije se prijenosom značenja dobiva novo značenje, pa *majstor* počinje označavati vrhunske profesionalce, najbolje predstavnike bilo koje profesije. Tokom vremena navedena imenica ulazi u frazeološki fond, gdje se samo u jednom frazemu odnosi na konkretnu profesiju, odnosno djelatnost — na književnost. Tako se upotrebljava imenički frazem u dva oblika (sintaktičke varijante): *majstor pera* i *majstor od pera*. U dvama se pak drugim frazemima odnosi samo na vrhunske stručnjake: *majstor od zanata, majstor svoga zanata*, a glagolski frazem *naći/nailaziti (namjeriti se/namjeravati se) na majstora* ima značenje 'naći/nailaziti (namjeriti se/namjeravati se) na vrhunskog stručnjaka (na osobu vrlo sposobnu u svom poslu)'. Međutim, tu nije završio značenjski put komponente *majstor*, pa se upotrebljava i frazem *majstor situacije* u kojem se više ne misli na stručnjaka, profesionalca, već na snažaljivu (dovitljivu) osobu (što ne mora biti i najčešće nije u direktnoj vezi s profesijom).

4. U frazeologiji hrvatskoga jezika pojavljuje se i alat kao sastavnica frazema. Zabilježene su sljedeće alatke: *čekić, nakovanj, kliješta, sjekira, čuskija, šilo*.

4.1. *Čekić* je zabilježen u dvama hrvatskim frazemima. Prvi je od njih registriran u tri oblika: kao fonetska riječ — *ispod čekića*, te kao dvije strukturne

varijante poredbenog — u obliku A+B+C: *nov kao ispod čekića* i u obliku B+C: *kao ispod čekića*. Ruski jezik bilježi arhaični frazem koji slikom odgovara hrvatskome (razlika je jedino u deminutivnom obliku ruskoga) — *с молоточка* (struktura fonetske riječi) i *как с молоточка* (poredbeni frazem). U svim je slučajevima značenje isto — 'posve nov, netom proizveden'. Iako se na temelju frazeološkog značenja u rječnicima ne može dovoljno zaključiti o upotrebnoj sferi navedenih hrvatskih frazema, iz primjera je vidljivo da je semantički talog ostavio traga na kontekst u koji se oni uključuju. Tako vjerojatno ne bismo rekli da je **odjeća nova kao ispod čekića* ili da je **knjiga ispod čekića*, već se frazem najčešće veže uz, na primjer, proizvode od metala, uz automobile, bijelu tehniku i sl. ...i da *čak stara prva pomoć, kakvom smo djeda odvezli u bolnicu, ima prednost pred njezinim ispod čekića izašlim svijetlozelenim automobilčićem...* (J. Matanović).

U novije se vrijeme, međutim, može naći i na primjere u kojima se frazem *ispod čekića* susreće i u drugim kontekstima:

Samo nas suzdržavanje od isključivosti sprječava ustvrditi da je ono najbolji sample album hrvatskih glazbenika ikada objavljen, a ovih sedamnaest, što starih, što ispod čekića novih kompozicija <...> manifest su domaće alternativne glazbe... (N)

Nešto o tome vam može reći tekst o beta-verziji Warcrafta-3, a za neke dubinske analize još je prerano jer je igra još vrela, ispod čekića. (N)

U ruskom se jeziku pak upotrebna vrijednost značajnije proširila u odnosu na hrvatski. Tako se navode primjeri u kojima se spominju topovi: *Новенькие с молоточка пушки... заманчиво играли на солнце* (Бестужев-Марлинский), ali i oni koji se odnose na druge vrste proizvoda.

U suvremenom se ruskom jeziku upotrebljava frazem, koji uključuje pribor — *iglu* — asocirajući pri tom na jedan drugi zanat: *с иголки, с иглочки*. Imeničke su sastavnice frazema — fonetskih riječi u dvama oblicima — deminutivnom i nedeminutivnom. Njihovo se značenje djelomično podudara sa značenjem prethodno spomenutih frazema. Rječnici bilježe tri značenja: prva se dva nisu udaljila od semantičkoga taloga tako da se prvo odnosi na potpuno novu, tek sašivenu odjeću, a drugo na čovjeka odjevenog u potpuno novu odjeću, odjeću koja slijedi posljednju modu. Treće je ipak napravilo priličan odmak od slike, pa se mogu naći primjeri, u kojima se frazem veže uz žičaru, traktor, žitnicu ili čak ikone.

Drugi hrvatski frazem, u kojem je jedna od sastavnica *čekić* sadrži istovremeno i drugu sastavnicu alatku — *nakovanj*: *biti (naći se/nalaziti se) između čekića i nakovnja*. Identičan se frazem upotrebljava i u ruskom *быть (находиться, оказаться) между молотом и наковальней*, ali i u mnogim drugim jezicima, pa se može smatrati frazeološkim internacionalizmom. Njegov je izvor u nje-

mačkom jeziku, u naslovu romana Friedricha Spilhagena *Zwischen Hammer und Amboß sein* objavljenom 1868. godine. Značenje mu je jednako u svim jezicima: 'biti u opasnosti, koja prijeti s dviju strana, biti u vrlo teškom položaju', a frazeološki su mu sinonimi *biti (naći se/nalaziti se) između dvije vatre, biti (naći se / nalaziti se) između Scile i Haribde, biti (naći se/nalaziti se) u škripcu* itd. Mnogi primjeri potvrđuju navedeno frazeološko značenje, ali posebno je zanimljiv onaj u kojem se obje alatne komponente obogaćuju atributima, pa se takav primjer može donekle doživjeti kao frazeološka igra, kao namjerno osvješćivanje semantičkoga taloga radi postizanja efekta: *Zbog toga se predsjednik našao između čekića međunarodne zajednice i nakovnja radikalnog dijela vlastite stranačke baze.* (N)

Zanimljiv je i primjer eliptične upotrebe navedenog frazema, koji u takvom kontekstu postaje atribut sa značenjem 'vrlo opasan': *U sindikatu kažu kako razumiju njegovu poziciju između čekića i nakovnja.* (N)

4.2. *Kliješta* su zabilježena u hrvatskim i ruskim ekvivalentima *čupati (vaditi) kliještima* što iz koga i *клецамн таццмъ (вытягивать) что из кого*. Oba frazema imaju vrlo jasnu vezu između semantičkog taloga i frazeološkog značenja: *kliještima* izvlačimo ono što je zabijeno u neku podlogu ili u zid, a kod frazema se slika prenijela na govorni akt, pa se obje jedinice odnose na teško izvlačenje riječi, pritužbe ili priznanja iz koga, na iznuđivanje potrebnih nam podataka i sl. U hrvatskom je registriran i arhaičan frazem *držati u kliještima* koga sa značenjem 'imati vlast nad kim, vladati kime', a frazeološki bi mu sinonim bio *držati u šaci (šakama)* koga (za razliku od prethodnoga u aktivnoj je upotrebi).

4.3. Sljedeća alatka jest *sjekira*, čija upotreba nije karakteristična samo za različite zanate, već se njome koristimo i u svakodnevnom životu. Frazem *upala je (pala je) sjekira u med* komu u značenju 'posrećilo se komu' odnosi se na profesionalne drvosječe, ali i ne samo na njih. Kako se razvilo takvo frazeološko značenje? Zabijajući sjekiru u stablo, ljudi su pokušali put nailazili na med koji su divlje pčele pravile u dupljama. Upravo se takva situacija smatrala vrlo povoljnom i sretnom jer bi tada osim drva dobivali i med.

U hrvatskom se jeziku također upotrebljavaju antonimni glagolski frazemi *iskopati ratnu sjekiru* i *zakopati ratnu sjekiru*, u kojima se imenička komponenta ne odnosi na alat, već na oružje i povezuje se s običajima Indijanaca.

Sastavnica *sjekira* nalazi se i u sastavu dvaju poredbenih frazema, koji se odnose na pijanstvo, pri čemu treba naglasiti da sama slika kojom se uspoređuje pijana osoba nema direktne veze s zanatima nego načinom korištenja sjekirirom. To je glagolski frazem *napiti se kao sjekira* i pridjevski *pijan kao sjekira*. U oba se frazema radi o rezultatu do kojeg dolazi zbog pretjeranog konzumiranja alkohola, dok se sam proces konzumiranja ne uspoređuje s navedenom alatkom (**piti kao sjekira*).

U ruskom se jeziku upotrebljava stilistički sniženi frazem *<xomb> monop veuaš*, koji se odnosi na situacije kad je zrak u nekoj prostoriji jako težak, kad je zagušljivo, kad se ne može disati. Frazeološki je talog navedenog frazema vrlo duhovit, jer se sugerira slika takve zagušljivosti, u kojoj se sjekira može objesiti o takav zrak.

4.4. U kontekstu alkoholiziranog stanja upotrebljavaju se i frazemi s komponentom *čuskija* ('poluga za podizanje teških predmeta'). Taj se turcizam u hrvatskim rječnicima bilježi od 18. st., a sada se u hrvatskom jeziku pojavljuje samo u frazeološkoj upotrebi: u glagolskom frazemu *napiti se kao čuskija* i pridjevskom *pijan kao čuskija*. Kao i usporedna komponenta *sjekira* i ova se komponenta odnosi samo na rezultat pretjeranog konzumiranja alkohola (nije zabilježen frazem **piti kao čuskija*). Ipak treba spomenuti razliku u slici u spomenutim poredbenim frazemima. Dok se slika u frazemima sa *sjekirirom* odnosi na način korištenja tom alatkom, usporedba s *čuskijom* ima drugačiji karakter. Ovdje se uspoređuje oblik poluge s ukočenim držanjem i pokušajem izrazito uspravnog hoda osobe u alkoholiziranom stanju. Osim ovih dvaju frazema u upotrebi je i frazem *glup kao čuskija* za koji je karakteristično nepostojanje neke logične veze između A-dijela (komponente koja se uspoređuje) i C-dijela (komponente s kojom se uspoređuje). Dakle, ni ovdje se ne radi o direktnoj vezi sa zanatom ili nekom djelatnošću.

4.5. Arhaični frazem *vratiti/vraćati šilo za ognjilo* sadrži u svom sastavu alatku *šilo*, koja se upotrebljava u različitim zanatima (npr. postolarstvu) za bušenje rupa. Suvremeni ekvivalent navedenog frazema jest *vratiti/vraćati milo za drago*, a značenje je 'uzvratiti/uzvrćati istom mjerom, osvetiti se / osvećivati se'. Spomenuta se komponenta upotrebljava i u arhaičnom hrvatskom frazemu *izgubiti se kao šilo u vreći* ('izgubiti se bez ikakva traga'), a zanimljivo je da je semantički talog navedenog frazema oprečan onom u ruskoj posloviци *Шило в мешке не утаишь*. U prvom se slučaju na šilo gleda kao na sićušan predmet koji nije lako pronaći dok se u posloviци tvrdi upravo suprotno.

Примечание

¹ Oznaka N znači da je primjer preuzet iz novina ili časopisa.